

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 2, 2013

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 338.46 : 330.341.4

Л. А. Янковська,
д. е. н., професор, ректор ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто чинники та тенденції трансформації сфери послуг у постіндустріальній економіці, обґрунтовано стратегічні пріоритети її розвитку в Україні. Проаналізовано роль сфери послуг у реалізації концепції сталого розвитку, визначено основні завдання державної політики на шляху впровадження освіти в інтересах сталого розвитку в національну освітню систему.

Factors and tendencies of transformation of the sphere of services in postindustrial economy are considered; strategic priorities of its development in Ukraine are proved. Role of the sphere of services in realization of sustainable development concept is analyzed; primary goals of the State educational policy to support its sustainable development are defined.

Ключові слова: сфера послуг, постіндустріальна економіка, сталий розвиток, освіта.

Keywords: the sphere of services, postindustrial economy, sustainable development, education.

Постановка проблеми. У чисельних стратегіях і програмах соціально-економічного розвитку України домінує техногенний підхід. Основні зусилля спрямовуються на підтримання передусім високоіндустріалізованого технологічного укладу. Такий напрям не сприяє подоланню широкого спектру явищ кризового характеру, обумовлених нерациональним використанням ресурсів, орієнтацією винятково на поточне споживання. У цьому контексті сфері послуг відводяться важливі функції щодо забезпечення постіндустріальних трансформацій економіки та формування належних умов життєдіяльності населення. Сказане визначає актуальність дослідження проблем функціонування сфери послуг та створення ефективної системи управління цим сектором економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорії постіндустріального суспільства присвячені публікації таких відомих зарубіжних учених, як Д. Белла, Дж. Гелбрейта, В. Іноземцева, М. Кастельса, У. Росту та ін. Питання ролі послуг у відтворенні людського капіталу знайшли відображення у працях Е. Аткинсона, Д. Богині, О. Грیشнової, Є. Жильцова, Т. Заяць, В. Куценко, Е. Лібанової, В. Новікова, В. Рутгайзера, Л. Семів, Л. Якобсона. У них розглядаються проблеми забезпечення соціальних стандартів, норм і нормативів, модернізації організаційно-економічного механізму та вдосконалення територіальної організації надання соціальних послуг. Окремі аспекти управління сферою послуг розкриваються у роботах А. Мельник, О. Черниш, Л. Хоревої, В. Шопенка (методи та механізми державного регулювання), О. Іщенко, Т. Оболенської (маркетинговий механізм управління), Р. Заблоцької (регулювання міжнародної торгівлі послугами).

Водночас вивчення праць закордонних та українських учених у світлі сучасних викликів для України дає підстави стверджувати про необхідність подальшого дослідження окреслених проблем з урахуванням нової ідеології перспективного розвитку, зорієнтованої на досягнення сталості, рівності можливостей та справедливості в суспільстві.

Мета статті. Основна мета дослідження полягає у вивченні чинників і закономірностей трансформації сфери послуг у постіндустріальній економіці, визначенні стратегічних пріоритетів її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація економіки при переході від індустріальної стадії розвитку суспільства до постіндустріальної супроводжується експансією послуг. Сфера послуг стає найважливішим джерелом росту ВВП і головним об'єктом для працевлаштування населення. Загалом можна виділити такі основні глобальні тенденції:

- підвищення значимості нематеріальних форм виробництва, що приводить до якісних змін асортименту послуг;
- зміна ролі традиційних послуг (торгівлі, транспорту) як елементів обслуговуючої інфраструктури;
- розвиток телекомунікацій, фінансової сфери та комплексу наукомістких ділових послуг як вагомого чинника конкурентоспроможності;
- різке збільшення ролі соціальних послуг у забезпеченні економічного зростання;
- розвиток економіки послуг в інтеграції з матеріальним виробництвом.

Динаміку сфери послуг визначає низка довготривалих чинників, зокрема: вплив науково-технічного прогресу, що формує нові види послуг; масштабна структурно-технологічна перебудова матеріального виробництва в розвинених країнах у 70–80-ті роки, пов'язана з економічною кризою; урбанізація, що породжує додаткові потреби в послугах, насамперед побутових і соціальних; масова автомобілізація та комп'ютеризація, що сформували спеціальний сектор економіки послуг; збільшення витрат на послуги, пов'язані з формуванням і розвитком людського капіталу (освіта, охорона здоров'я, соціальне обслуговування); сприятливе ресурсне забезпечення, пов'язане з високою нормою прибутку, швидкою окупністю, забезпеченням робочою силою.

Такі процеси загалом притаманні всім країнам, однак їх інтенсивність істотно різниться. У високорозвинених країнах частка зайнятих у сфері послуг нині досягає 80%. Порівнюючи, в Україні цей показник перевищує 63%. Для нашої країни передусім характерне зростання зайнятості в сегменті традиційних послуг (зокрема, у торгівлі). Якщо в 90-х роках це дозволило послабити негативний вплив кризових явищ на ринок праці, то подальше збереження такої тенденції оцінюється як загроза для національної економіки, пов'язана з погіршенням фахового потенціалу країни, особливо його інженерно-технічної складової, та неспроможністю реалізувати інноваційну модель розвитку. На відміну від України, у розвинутих економіках протягом останнього десятиліття за темпами росту лідирують ділові послуги (інформаційні, аудиторські, консультативні тощо), покликани забезпечити ефективне функціонування підприємств шляхом впровадження сучасних форм організації праці, налагодити взаємодію між різноманітними суб'єктами процесу створення, апробації та реалізації інноваційного продукту.

Досліджуючи цю проблему, І. Кавецький та Я. Остафійчук наголошують на значимості в постіндустріальній економіці процесів софтизації виробництва. «Софтизація, будучи неологізмом терміну «розм'якшення», характеризує якісно нові пріоритети та підходи до забезпечення сталого економічного зростання, коли «ствердим» елементам господарського механізму, якими перенаситилася класична індустріальна економіка, необхідні «м'які» вкраплення у формі інноваційних підходів до інформаційного забезпечення, оптимізації й оперативності управління виробництвом» [1, с. 55–56]. Автори виділяють такі прояви софтизації:

- посилення ролі сфери послуг у розвитку економіки, зниження частки сфери матеріального виробництва в основних макроекономічних показниках;
- зростання в системі продуктивних сил ролі інфраструктурних елементів, функціонування яких формує загальні умови виробництва та є динамічним чинником його організації, зміна ролі функцій обслуговуючих виробництв;

– перетворення галузевої структури з переважанням вертикальних (ієрархічних) зв'язків у мережеву, де провідними стають горизонтальні зв'язки та концентричний принцип організації, коли навколо основного виробництва (промислового ядра) формується мережа потужної сервісної інфраструктури;

– дифузія сфери послуг у сферу матеріального виробництва, обумовлена підвищенням значимості та синергетичності найважливішого нематеріального ресурсу — інформації, що дозволяє в умовах швидко змінного економічного середовища оптимізувати діяльність господарських суб'єктів, знижувати прями та непрямі витрати.

Названі явища супроводжуються трансформацією просторової організації економіки, обумовлюючи появу нових форм господарської діяльності як у результаті виникнення нових видів послуг, так і за рахунок виділення в самостійні господарські структури операцій, що раніше були складовою частиною індустріального виробництва: промислові корпорації відкривають власні сервісні фірми; всередині цих фірм розширюється номенклатура послуг, яка часто виходить за межі тієї або іншої сфери обслуговування; сервісні фірми освоюють нове виробництво з використанням наявних у них ресурсів, а економія на масштабах дозволяє здешевити послуги та розширити ринки збуту [1, с. 56].

Проблема стимулювання розвитку територій, особливо депресивних, є вкрай важливою для України. Нині міжрегіональні розбіжності валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу перевищують 6,4 раза. Як наслідок, значними є й відмінності показників діяльності сфери послуг, зокрема її соціального сегмента. Соціально орієнтована ринкова економіка передбачає забезпечення цілісності соціально-економічного простору та зближення рівнів обслуговування жителів різних територій країни відповідно до чинних соціальних стандартів. Незважаючи на деяке поліпшення ситуації порівняно з 2000 р., в Україні зберігаються значні диспропорції інфраструктурного потенціалу й обсягів надання послуг. Наприклад, у 2011 р. різниця між крайніми за рангом регіонами за рівнем охоплення дітей дошкільною освітою становила 1,9 раза, за їх забезпеченістю площею приміщень ДДЗ — 1,8 раза.

Згідно з даними останнього обстеження соціально-економічного становища сільських населених пунктів України, більше третини з них, а це 9,5 тис. поселень, не мали жодного медичного закладу. Кожне п'яте з таких сіл знаходиться на відстані понад 10 км від найближчої медичної установи, 28,3% сіл — від 5 до 10 км, 29,4% — від 3 до 5 км і лише в 23,5% сільських поселень медичний заклад розташований на відстані менше 3 км. Попри економічну невідповідність відкриття лікарень та амбулаторій у селах з невеликою чисельністю жителів, слід констатувати гостру проблему відсутності пунктів первинної медичної допомоги в межах пішої доступності, що посилюється незадовільною забезпеченістю медичних установ (насамперед служби швидкої невідкладної допомоги) спеціалізованим транспортом.

Значною мірою це обумовлено економічними причинами. Нині в фінансовому забезпеченні реалізації державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій основна роль відводиться місцевим бюджетам. У середньому за 2000–2010 рр. їхня питома вага в житлово-комунальному господарстві дорівнювала 93%, в охороні здоров'я — 79%, у видах діяльності, спрямованих на забезпечення духовного та фізичного розвитку (фізична культура і спорт, культура і мистецтво) — 63%, в освіті — 64%. У 2010 р. різниця між першим і останнім регіонами за величиною видатків місцевих бюджетів (враховуючи міжбюджетні трансферти) у розрахунку на населення становила: освіта — 1,6 раза, культура і мистецтво — 1,8 раза, житлово-комунальне господарство — 10,3 раза.

Певні види послуг, зокрема вищезгадані ділові послуги, можуть виступати «ядрами» економічного зростання, навколо яких формуватимуться полюси росту економіки території, а отже і зміцнення її фінансової бази. Так, М. Мальська відзначає, що сфера послуг суттєво впливає на просторову організацію суспільства, оскільки вона характеризується відносно відокремленим механізмом формування ринкового середовища та створення ринково орієнтованої мотивації економічних суб'єктів. Як наслідок збільшення темпів і обсягів виробництва послуг, розвиток малого та середнього бізнесу створюють умови для формування в просторових системах послуг «ядер» економічного зростання, які володіють здатністю до формування зовнішніх резонансних ефектів, що поширюються на інші види діяльності суспільно-просторової системи. Такими «ядрами» можуть стати просторові системи послуг, спрямовані на розширення спектру й обсягів реалізації ділових і фінансових послуг, торговельних, транспортних і туристичних послуг, послуг зв'язку [2, с. 9].

Реалізація економічного механізму державного регулювання розвитку сфери послуг має здійснюватися на всіх рівнях управління — державному, регіональному, міжрегіональному, місцевому на основі законодавства, національної політики й індикативного планування різних видів послуг. Завданням регіональної політики держави у цій сфері є забезпечення її комплексного та збалансованого розвитку з урахуванням специфіки й особливостей конкретного регіону.

На наш погляд, значним потенціалом щодо визначення стратегічних напрямів розвитку сфери послуг конкретної території володіє теорія кластерів. У сучасних умовах суб'єкти господарювання для підвищення соціально-економічної ефективності можуть застосовувати такі напрямки: 1) пошук індивідуальних методів реагування на зміни в зовнішньому середовищі для формування ефективного механізму розвитку при активізації інноваційно-інвестиційних процесів; 2) формування необхідного потенціалу всередині суб'єктів господарювання, що відповідає вимогам до соціально значимих проектів, програм, які підтримуються державою; 3) зміна своєї цільової спрямованості для комерціалізації одержуваних результатів; 4) інтеграція з іншими господарюючими суб'єктами сфери послуг чи інших галузей; 5) виділення з найбільших суб'єктів господарювання сфери послуг окремих компаній, орієнтованих на задоволення конкретного сегмента ринку, що спеціалізуються на наданні одного чи декількох схожих видів послуг. Реалізація двох останніх напрямків веде до утворення кластерів як співтовариства економічно тісно пов'язаних і близько розташованих суб'єктів господарювання суміжного профілю, що взаємно сприяють росту конкурентоспроможності один одного. Оскільки функціонування сфери послуг безпосередньо впливає на якість життя населення, доцільно розбудовувати ті кластери, які породжують і підтримують стійкий у часі та просторі розвиток організацій сфери послуг (так звані сервісопідтримуючі кластери [3, с. 19]). При цьому координація діяльності економічно незалежних суб'єктів повинна здійснюватися у рамках формування стратегії сталого розвитку території за участі регіональних і місцевих органів влади.

Досвід різних країн показав, що кластерний підхід є основою для конструктивного діалогу між представниками підприємницького сектору та держави. Він дозволив підвищити ефективність взаємодії приватного сектору, держави, торговельних асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі. У світовій практиці все більше проявляється вищезгадана тенденція — концентрація компаній на головних напрямках і делегування виробництва проміжних продуктів і ключових послуг іншим, у тому числі й малим, підприємствам. З урахуванням цієї тенденції створення кластерів позитивно впливає на малий бізнес. Так, у європейських країнах на державному рівні стимулюється створення регіональних центрів промислового аутсорсингу та субконтрактації, що спеціалізуються на наданні наступних послуг: допомога в розміщенні замовлень на виготовлення продукції або виконання виробничих процесів, включаючи пошук відповідних підприємств; проведення тендерів на постачання субконтрактаційної продукції і виконання виробничих процесів; технічний консалтинг; організаційний консалтинг при переході підприємства на аутсорсинг, включаючи аналіз ринку альтернативних постачальників; надання послуг для новостворюваних інноваційних підприємств [1, с. 56]. Звісно очікується, що в найближчому майбутньому основну роль у забезпеченні конкурентоспроможності для кластерів (а отже й для територій їхнього функціонування) відіграватиме чинник якості корпоративної стратегії.

Як уже було сказано, сфера послуг посідає вагомe місце в забезпеченні належних умов життєдіяльності населення. Формування громадянського соціально орієнтованого суспільства, яке задеклароване пріоритетом суспільного розвитку в Україні, передбачає підвищення соціальної ефективності послуг, їх впливу на рівень життя, задоволення потреб населення. Водночас розвиток людини має пов'язуватись не тільки з тим, що вона може отримати від суспільства, а й з тим, що вона повинна віддати. Піднесення людських потреб і розширення доступності суспільних благ-послуг має поєднуватись зі зростанням свідомості та відповідальності по відношенню до себе, інших людей — сучасників і наступників, а також стосовно природи. Йдеться про такий стратегічний пріоритет розвитку вітчизняної сфери послуг, як формування нової світоглядної ідеології — ідеології сталого розвитку. Як відзначають автори монографії «Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього», підвалини розкриття цієї ідеології перебувають у площині загальних процесів техноферизації людського мислення, а отже, і господарської поведінки. Проте розроблення нової духовної концепції ускладнюється тим фактом, що сучасний народ надмірно обтяжений у своїй свідомості мірками матеріальних ціннісних орієнтирів [4, с. 37].

Визначаючи зміст і доступність освітніх, культурних, інформаційних та інших послуг, держава володіє можливостями поступового формування інститутів екологічної відповідальності й екологічної культури. Екологічна культура спрямована, з одного боку, на звільнення людини від жорсткої природної детермінації, а з іншого — на гармонізацію відносин між суспільством та навколишнім природним середовищем. Вона є своєрідним, специфічним сполученням знань і загальнолюдських рис (людяності, гуманності, совісливості, відповідальності, бережливості та ін.), які реалізуються в конкретних історичних і соціально-екологічних умовах буття людини та виявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також збереженні довкілля, традицій, звичаїв, обрядів [5, с. 59].

Важливу роль теж відіграє освітній сегмент сфери послуг. У багатьох публікаціях йдеться про необхідність становлення так званої освіти в інтересах сталого розвитку (Education for Sustainable Development). Вона розглядається як сучасний підхід до організації навчального процесу, який включає інформування членів суспільства про основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на встановлення діалогу, орієнтацію на порушення та практичне розв'язання місцевих проблем. Її мета — опанування громадянами всіх вікових категорій навичками ідентифікації об'єктивно існуючих екологічних обмежень економічного розвитку та набуття компетенцій вирішення проблем, які виникають у соціальній, економічній та екологічній сферах на користь сталості.

Як зазначають дослідники, процес модернізації національної освітньої сфери в інтересах сталого розвитку потребує: формування нормативно-правових засад реалізації Стратегії СЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку; модернізації змісту навчання на основі компетентнісного підходу, введення екологічної освіти у навчальні програми всіх рівнів і форм освіти; створення відповідної інституційної структури в межах чинних повноважень Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства екології та природних ресурсів України на базі провідних вищих навчальних закладів, громадських об'єднань, оргських інформаційно-

просвітніх центрів тощо; підготовки та перепідготовки відповідно до перспективних потреб педагогічних кадрів з екології і сталого розвитку [5, с. 35–36]. Отже, сталий розвиток суспільства можна розглядати як безперервний процес навчання, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для високорозвинених в економічному відношенні країн характерним є виникнення нової технологічної парадигми та перехід домінуючої ролі в економіці до сфери послуг. Чітко прослідковуються закономірності поглиблення диференціації та посилення персоніфікації послуг, їх проникнення в індустріальну сферу, що забезпечує нову якість економічного зростання. В Україні швидка деіндустріалізація не супроводжувалась якісними змінами, що вказує на необхідність наукового обґрунтування зміни пріоритетів розвитку та запровадження ефективних механізмів державного регулювання процесів постіндустріальних трансформацій національної економіки.

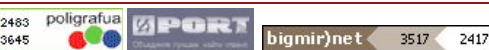
Серед стратегічних пріоритетів розвитку сфери послуг в Україні слід назвати такі: інтеграція сервісної діяльності з матеріальним виробництвом, його софтизація; виконання ролі «точок» економічного зростання території країни, у тому числі з використанням кластерного підходу, що узгоджується з принципом поляризованого розвитку державної регіональної політики; підвищення якості та доступності соціальних послуг, тим самим поліпшення якості життя населення; формування нової світоглядної ідеології в суспільстві на засадах концепції сталого розвитку.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень насамперед є вивчення шляхів удосконалення механізмів державного управління процесами постіндустріальної трансформації національної економіки, створення адекватного інституційного середовища.

Список використаних джерел

1. Кавецький І. Й. Місце та роль софтизації виробництва у процесах постіндустріальної трансформації продуктивних сил України / І. Й. Кавецький, Я. В. Остафійчук // Розвиток продуктивних сил України: від В. І. Вернадського до сьогодення : матеріали Міжнар. наук. конф., 20 берез. 2009 р. : у 3 ч. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — Ч. 2. — С. 55–56.
2. Мальська М. П. Формування і розвиток просторових систем послуг (теорія та практика реалізації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 “Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка” / Мальська Марта Пилипівна. — Львів, 2011. — 40 с.
3. Дегтерева В. А. Стратегические приоритеты развития сферы услуг в процессе повышения качества жизни населения Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени док. экон. наук : спец. 08.00.05 / Виктория Анатольевна Дегтерева. — Санкт-Петербург, 2010. — 39 с.
4. Сталій розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього : [монографія] / [Хвесик М. А., Бистряков І. К., Левковська Л. В., Пилипів В. В.]; за ред. акад. НААН України М. А. Хвесика. — К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. — 465 с.
5. Суспільна складова сталого розвитку / [Куценко В. І., Остафійчук Я. В., Ільїна М. В. та ін] ; під наук. ред. В. І. Куценко / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». — К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2012. — 112 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"